

Kemeny Istvan. A nyelvcsererol es a roma/ cigany gyerek nyelvi hatranyairol at iskolaban. In: nemzeti es etnikai kissebsegek... Szerk. Sisak Gabor. — Budapest, 2001. — 267-287.o.

Papadopoulos Petkova Adriana. A Todoranov nemzetiseg. In: Tanulmányok a magyarországi bolgar, görög, lengyel, ormény, ruszin nemzetiség neprajzarol, 2. — Budapest, 1998. — 30-40. o.

The author of the article presents the statistic data on the issue of ethnic minorities, and the problem of the languages of ethnic minorities in particular. He states the alarming signals that are caused by rapid globalization and gives his interpretation of these processes. The article suggests the ways of saving the ethnic heritage and lists a number of things that are done in this direction as well.

Szarka Laszlo. Kozep-europai kissebsegek tipologiai besorolhatosaga. In: nemzeti es etnikai kissebsegek Magyarorszagon a 20 szazad vegen. — Budapest, 2001. — 30-40 .o.

Tabajdi Csaba szerk. Nemzeti es etnikai kissebsegek Magyarorszagon. — Budapest: Auktor Konyvkiado, 1998.

Torzok Erika. Globalizacio es kissebsegek. In: Nemzeti es etnikai kissebsegek Magyarorszagon a 20 sz. vegen. Szerk.: Sisak Gabor. — Budapest. — 60-71.o.

ДО ПИТАННЯ ПРИУРАЛЬСЬКОГО ДЖЕРЕЛА ДАВНЬОУГОРСЬКОГО ЕТНОСУ

Петер ВЕРЕШ

Як відомо, С. П. Толстов висхідною територією фінно-угорських народів вважав не Середнє Поволжя, на яке услід за помилковою концепцією П. Ф. Кеппена (1833-1908) посилалися угорські, фінські та естонські вчені, а Середню Азію, неподалік від Аральського моря (Кеппен 1886, С. 126-150; Толстов 1948, С. 235). Тут, на його думку, могли відбуватися мовні контакти поміж угорськими і дравідськими мовами чи мовою мунда, про яку писав угорський сходознавець Гевеші, який видав про це книгу в Лондоні під псевдонімом Уксбонд (Uxbond 1930; Hevesy 1928). Концепція Толстова про Середньоазіатське походження древніх уральців зіграла велику роль у подальшому вивченні етнічної історії фінно-угрів. Російські вчені, спершу В. Н. Чернецов (1905-1970), а далі Г. Н. Матюшин та ін. з успіхом розвивали погляди Толстова у цьому напрямку, а також про етногенезу древніх угрів та їх нащадків — угорців (Чернецов 1979; Матюшин 1978, 1982).

На основі лінгвістичних, етнографічних, палеокліматичних даних можна вважати обґрунтованим припущення В. Н. Чернецова та К. В. Сальникова, що андронічний (федоровський і черкаскульський) археологічний комплекс бронзової епохи лісостепової смуги Заураля Західного Сибіру етнічно можна пов'язувати з древніми уграми, спільними предками угорців та обських угрів (Чернецов 1979, С. 223; Сальников 1967, С. 158). Цей

висновок не суперечить подальшій етнічній історії угорців, ханти і мансі, які разом складають угорську гілку фінно-угорської групи уральців, що відповідає результатам найновіших антропологічних та інших досліджень з етногенезу вищеназваних народів (Вереш 1978, С. 39-48, 1978а, С. 15; Veres 1972).

Як відомо, вплив андронівського широколицього протоевропоїдного антропологічного типу виявляється не лише в сучасних обських угрів, а й у краніологічному комплексі древніх угрів Середньо-Дунайського басейну Х в. н. е., коли вони як кочівники-скотарі з'явилися там у 895-896 рр. (Toth 1969, С. 117-135; Тот 1970, С. 149-160). На думку Г. Ф. Дебеца, андронівський антропологічний тип як особливий протоевропоїдний варіант формувався на південь від Західного Сибіру, у степах Казахстану і Середньої Азії. Він превалював серед племен-носіїв андронівської культури. Його можна чітко відділити від сусідньої популяції зрубної культури бронзового віку, яка належала протоіранцям, які репрезентували собою вузьколиций середземноморський варіант европоїдного типу (Дебець 1952). Населення цих двох різних культур близько середини II тис. до н. е. почало змішуватися і послужило субстратною основою етнічного формування іраномовних савроматів і південних груп угрів, древніх угрів, не пізніше ніж з XII-X ст. до н. е. (Смирнов 1964; Toth 1969).

Справа в тому, що угорська етнолінгвістична спільнота, яка виникла після розпаду фінно-угорської єдності поміж 2600-2100 рр. до н. е. з екологічних причин в Заураллі мала андронівський культурний вигляд і уральський антропологічний тип. Після тисячолітнього існування вона також розпалася у кінці бронзової епохи. У цьому велику роль зіграли еколого-кліматичні та культурні процеси на межі II-I тис. до н. е. (Вереш 1979, С. 14; Veres 1988, С. 221-234). Ця обставина рішучим чином вплинула на подальшу долю древніх угрів, що мешкали у лісостепу Зауралля. Вони повинні були пристосувати свій господарський устрій до нових екологічних обставин, або залишити свою угорську прабатьківщину і переселитися до інших областей. Північні племена вибрали останню можливість. Починаючи з XII ст. до н. е. вони переселяються в басейн Нижньої та Середньої Обі, їх сучасної етнічної території (Косарев 1981, С. 245).

В той час, як північна угорська група переселяється в напрямку тайги, південні угри — предки угорців — поміж XII-X вв. н. е. проникають на південь, у Північно-Казахстанські степи. Там вони почали переходити до нових форм скотарства — кочівництва з конярським ухилом, що виявлялося у рухливішому способі життя. Прикметним є те, що номадизм, як вузькоспеціалізований господарсько-культурний тип, що мав велике історичне значення, формувався у посушливих областях Євразійської степної зони на межі II-I тис. до н. е., тобто водночас із розпадом угорської мовної спільності (Марков 1978). Причиною, що змусила нащадків угорців покинути угорську прабатьківщину було те, що їх етнічна територія підпадала під інтенсивне заболочення під впливом погіршення клімату голоцену у бік зволоження у лісовій зоні північної Євразії (Хотинский 1974; Вереш 1995, С. 25). Це відбувалося, починаючи з XII ст. до н. е., коли на півдні, у степовій зоні, навпаки, посушливість досягла апогею. Ксеротермічний максимум сприяв виникненню кочового скотарства (Хотинский 1974, С. 179; Марков 1978, С. 118). Принаймні до кінця бронзового віку у смузі лісостепу повсюдно спостерігається помітне скорочення чисельності великої рогатої худоби в стаді і відповідне зростання проценту коней. Окрім цього відмічається різке зростання ролі полювання,

яке у місцевого населення ні в попередній, ні в наступний періоди не мала суттєвого значення. Все це є свідченням різкого погіршення клімату і настання екологічної кризи, на що мало реагувати угорське населення (Потемкина, Корочкова, Стефанов 1995, С. 105-106).

Древні угорці активно брали участь у першому значному суспільному поділі праці, який відбувався на межі II-I тис. до н. е. у степах Євразії. На думку видатного антрополога Т. Тота (1930-1991) тривалий процес формування антропологічного вигляду древніх угорців почався з XII ст. до н. е. Їх морфологічний ареал локалізується у посушливому районі північного Каспія, поміж Нижньою Волгою, Мугоджарами і Аральським морем, головним чином на андронівському антропологічному субстраті (Toth 1969, С. 117-135). Особливо цікавим є те, що до групи древніх угорців є близьким антропологічний матеріал андронівської культури Східного і Центрального Казахстану, і відчувається найбільша близькість до серій сарматів Нижнього Поволжя (Калинівка) та групи Південного Приаралля (Міздахкан) (Тот 1970, С. 150-152). Цей погляд Тота, підтриманий Г. Ф. Дебецем, є одним із основних досягнень у ході дослідження етногенезу угорців. За палеоантропологічними даними К. Марк з кінця епохи бронзи в середовище проживання північнокаспійських степових племен починається проникнення різних груп уральського типу з лісостепового Зауралля. Археологічний матеріал цього періоду також свідчить про пересування племен лісостепового Зауралля з півночі на південь, в середовище північноказахстанських племен степової зони (Зданович 1988, С. 150-184). Однак не виключено, що подальші археологічні розкопки з метою конкретизації пересування зауральських лісостепових угорських племен у південніші райони степової зони можуть дати ще багато цікавого матеріалу.

У зв'язку з цим заслуговують на увагу нові дослідження Л. М. Левіної, в результаті яких встановлено факт міграції сарматської групи угрів із лісостепової зони Зауралля до Східного Приуралля близько III-II в. до н. е., що, очевидно, було викликане екологічними причинами. Це підтверджується численними знахідками на аридній території Нижньої Сирдар'ї керамічних посудин із зооморфними ручками, що зображують ведмеда, типової

для лісової зони тварини, яка займає одне з центральних місць у культовій практиці угорських народів (Левина 1996).

Принаймні, неспростовним етногенетичним фактом є те, що антропологічний вигляд давньоугорських кочівників аж до X в. н. е. мав яскраво виражений андронівський характер і формувався на території північного Прикаспію поміж XII-II вв до н. е. Це відбувалося у досить посушливому районі, неподалік центра виникнення євразійського кочівництва і domestикації коня. Принаймні, саме тоді, в епоху ранніх кочівників почала формуватися угорська система приголосних на основі фонетичних тенденцій, досить схожих з давньоіранською мовою: *p f, *t o, *k h, *s h — і поява на початку слів звуків b-, d-, g-, які не є характерними для інших фінно-угорських, крім пермських, де ця фонетична тенденція з'явилася, як в угорській мові, під іранським впливом. Однак угорський етнонім ніяк не можна вважати іранським запозиченням 1 тис. до н. е., як це помилково твердить Я. Гуїя. Фонетично складно пояснити появу звуку "с" в угорській проформі: *man-sú (mansí) magy + ag (венгр). Авестійський manu-, давньоіндійський manu — "людина, чоловік" фігурує без звуку "s", а в давньоіндійській міфології першопредок, прародич людей Manu на санскриті означає "людина" — мануджа чи мануш'я, буквально "народжений Ману" (Мелетинський 1991). Фінно-угорські мови запозичили з іранської слово "людина" у формі man-a-, та цього немає в угорській групі, де цей термін не став етнонімом, а позначає напрямок сторін світу — "південь".

Невипадково, що в угорській мові первісні землеробські терміни, а також пов'язані з вирощуванням великої рогатої худоби і виробництва молочних продуктів слова запозичені з тюркських мов чуваського типу. У час існування Хазарського каганату, коли типові кочівники — угорці ще не знали землеробства, мали проживати у тісному господарському симбіозі з напівосілими кочівниками-хазарами і булгаро-тюрками салтово-маятської археологічної культури у степах Північного Кавказу та Причорномор'я (Пьетнева 1968; Вереш 1979, 1984, С. 238-

269). До 895 р. за письмовими джерелами від основної частини угорського етносу відділилося кілька груп, одна з них мігрувала у бік Кавказу й осіла на території сучасної Вірменії, а інша частина залишилася в районі Башкирії чи на захід від неї, де в XIII ст. їх виявив монах Юліан. На основі поширення погребальної маски не можна реконструювати пересування угорських племен кочівників у Степовій зоні, оскільки цей архаїчний погребальний обряд є повсюдно поширеним з епохи палеоліту і мезоліту від субтропіків до арктичної смуги.

Література

- Вереш П. Этнокультурное развитие древневенгерского этноса (до появления на современной этнической территории). В кн: Проблемы этнографии и этнической антропологии. — М., 1978.
- Вереш П. Хозяйственно-культурные типы и проблемы этногенеза венгерского народа. В кн.: Проблемы типологии в этнографии. — М., 1978.
- Вереш П. Этногенез и ранняя этническая история венгерского народа до 895-896 гг. до н. э.: Автореф. дис...канд. филол. наук, М., 1979.
- Вереш П. Проблемы этногенеза финно-угорских народов венгров // Acta Ethnographica, 1984.
- Вереш П. Экологическая адаптация и проблемы этногенеза и культуры венгерского этноса // Acta Ethnographica, 1995.
- Дебец Г. Ф. Палеоантропология СССР. — М., 1952.
- Зданович Г. Б. Бронзовый век Урало-Казахстанских степей. — Свердловск, 1988.
- Кеппен П. Ф. О первоначальной родине и родстве индоевропейских и угро-финских племен. — Санкт-Петербург, 1886.
- Косарев М. Ф. Бронзовый век Западной Сибири. — М., 1981.
- Левина Л. М. Этнокультурная история Восточного Приуралья в 1 тыс. до н. э. — 1 тыс. н. э. — М., 1996.
- Марков Г. Е. Кочевники Азии. — М., 1978.
- Матюшин Г. Н. Мезолит Южного Урала. — М., 1976.
- Плетнева С. А. От кочевий к городам. — М., 1968.
- Потемкина Т. М., Корочкова О. Н., Стефанов В. И., Лесное Тоболо-Иртышье в конце эпохи бронзы. — М., 1995.
- Uxbond G. Magyar — munda — maori. London, 1928.
- Hevesy G. On. W. Schmidt's Mundo-Monkmer Comparison. London, 1930.
- Tolszov Sz. P. Az osi Horezm. Budapest, 1949.
- Toth T. Az osmagyar genezisének szarmatokori etajjarol. MTA II. Oszt. Közlemenyei. Budapest, 1969.
- Veres P. A magyar nepetnikai tortenetenek vazlata. Valóság, 5. Budapest, 1972.
- Veres P. Die fruhe phase der ethnogenese der Finno-Ugrien und Sibirien. Shcimina Sibirica. Pecs, 1988.

The author of the article presents S. Tolstov's concept of Uralian origin of ancient Ugric people, the idea which played a great role in further research of ethnic history of Finno-Ugric folks. The starting point for them is considered to be Middle Asia, not far from the Aral sea. Some linguistic, ethnographic, and paleoclimatic data on the issue of ethnogeny of several Ugric folks are suggested.